

УДК 342.92

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-2.4>

Н. Ю. Кантор, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ЮРИДИЧНА СТРУКТУРА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ НОРМ

Зазначено, що визначення перманентних рис норм адміністративного права, як об'єкту цілепокладання, проблематика їх юридичної структури є одним із провідних наукових завдань. Саме тому вказане питання завжди було у полі зору як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. У зв'язку з цим актуальним бачиться визначення теоретико-правових засад визначення юридичної структури адміністративно-правової норми, що у свою чергу, дозволить визначитись із особливостями формування цілей норм адміністративного права. Вказане й обумовило формулювання мети дослідження – на підставі аналізу різноманітних підходів визначити та проаналізувати елементи юридичної структури адміністративно-правової норми, а також висловити авторську точку зору з деяких принципових аспектів порушеної проблематики.

Зауважено, що як і для загальнотеоретичних досліджень, в доктрині адміністративного права погляд на вирішення вказаного питання в цілому є традиційним. Як правило, вченими-адміністративістами вказується, що кожна адміністративно-правова норма має свою структуру, яка складається з трьох елементів: гіпотези, диспозиції і санкції. Разом з тим у наукових працях все частіше акцентується увага не тільки на необов'язковості санкції як елементу адміністративно-правової норми, а навіть наголошується на можливості заміни санкції у структурі галузевої норми заохоченням, стимулом. Акцентовано увагу на тому, що автор підтримує усталений підхід із окреслення трьох елементів, де санкція має як позитивні та негативні наслідки.

У підсумку аналізу юридичної структури норми адміністративного права, відзначено, що під останньою слід розуміти стійкий взаємозв'язок елементів (гіпотези, диспозиції, санкції), що мають узгоджений внутрішній устрій, сувору організацію та правила взаємодії, що виражається в нормативно-правових актах.

Ключові слова: гіпотеза, диспозиція, норма адміністративного права, санкція, система адміністративного права, структура правової норми.

N. Yu. Kantor. Legal structure of administrative and legal norms

It is noted that the definition of permanent features of the norms of administrative law, as an object of goal setting, the problems of their legal structure is one of the leading scientific tasks. That is why this question has always been in the field of view of both domestic and foreign researchers. In this regard, the determination of the theoretical and legal foundations of the determination of the legal structure of the administrative-legal norm is considered relevant, which, in turn, will allow to determine the peculiarities of the formation of the goals of the norms of administrative law. This indicated and conditioned the formulation of the research goal – based on the analysis of various approaches, to determine and analyze the elements of the legal structure of the administrative-legal norm, as well as to express the author's point of view on some fundamental aspects of the problem.

It is noted that, as for general theoretical studies, in the doctrine of administrative law, the view on the solution of the specified issue is generally traditional. As a rule, administrative scientists point out that each administrative-legal norm has its own structure, which consists of three elements: hypothesis, disposition and sanction. At the same time, in scientific works, attention is increasingly focused not only on the non-obligation of the sanction as an element of the administrative-legal norm, but also on the possibility of replacing the sanction in the structure of the industry norm with an incentive, incentive. Attention is focused on the fact that the author supports the established approach of outlining three elements, where the sanction has both positive and negative consequences.

As a result of the analysis of the legal structure of the norm of administrative law, it was noted that the latter should be understood as a stable relationship of elements (hypotheses, dispositions, sanctions) that have a consistent internal structure, strict organization and rules of interaction expressed in normative legal acts.

Key words: hypothesis, disposition, rule of administrative law, sanction, system of administrative law, structure of legal rule.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Визначення перманентних рис норм адміністративного права, як об'єкту цілепокладання, проблематика їх юридичної структури є одним із провідних наукових завдань. Саме тому вказане питання завжди було у полі зору як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. У зв'язку з цим актуальним бачиться визначення теоретико-правових засад визначення юридичної структури адміністративно-правової норми, що у свою чергу, дозволить визначитись із особливостями формування цілей норм адміністративного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Науковою проблематикою структури адміністративно-правових норм в різні історичні періоди займалися та продовжують займатися: В. Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, Л. Р. Біла-Тіунова, І. В. Болокан, В. М. Гаращук, І. П. Голосніченко, С. Л. Горьова, І. С. Гриценко, Є. В. Додін, Р. А. Калюжний, Л. В. Коваль, Ю. М. Козлов, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, О. П. Коренєв, О. В. Кузьменко, Є. В. Курінний, Д. М. Лук'янець, Д. В. Лученко, П. С. Лютіков, Р. С. Мельник, О. І. Миколенко, Ю. В. Пирожкова, Д. В. Приймаченко, А. О. Селіванов, С. В. Шахов, В. В. Юровська, Ц. А. Ямпольська та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). На підставі аналізу різноманітних підходів визначити та проаналізувати елементи юридичної структури адміністративно-правової норми, а також висловити авторську точку зору з деяких принципових аспектів порушеної проблематики.

Виклад основного матеріалу дослідження. У переважній більшості джерел зазначається, що структура адміністративно-правової норми – це її внутрішня побудова, визначений порядок взаємозв'язку, взаємобумовленості і взаємозалежності її складових частин [1, с. 97]. Як правило, вченими-адміністративістами вказується, що кожна адміністративно-правова норма має свою структуру, яка складається з трьох елементів: гіпотези, диспозиції і санкції [2, с. 40; 3, с. 13; 4, с. 76; 5, с. 15; 6, с. 24; 7, с. 65; 8, с. 17]. У доволі значній кількості сучасних наукових та навчальних адміністративно-правових досліджень також відзначається рідкість застосування класичної (триелементної) структури галузевої норми та використання, як правило, двоелементної (гіпотеза та диспозиція або гіпотеза та санкція) конструкції [9, с. 36; 3, с. 14; 10, с. 24]. Разом з тим у наукових працях все частіше акцентується увага не тільки на необов'язковості санкції як елементу адміністративно-правової норми, а навіть наголошується на можливості заміни санкції у структурі галузевої норми заохоченням [2, с. 41; 11, с. 66], стимулом [12, с. 6; 13, с. 105; 1, с. 96] тощо.

Гіпотезою називають частину адміністративно-правової норми, якою визначено фактичні умови застосування норми [8, с. 17]. Т. О. Коломоєць, натомість, вважає, що гіпотеза є юридичним фактом [14, с. 17], проте ми схильні підтримати думки тих вчених, які стверджують, що гіпотеза може вказувати на певні юридичні факти як підстави виникнення правовідносин, однак від цього гіпотеза не одержує форму юридичного факту [1, с. 97]. О. П. Коренєв уточнював, що гіпотеза в нормі адміністративного права або виражається у формі гіпотетичного судження, або не формулюється взагалі, але може бути виведена зі змісту норми шляхом логічного аналізу останньої [15, с. 20].

Залежно від складу адміністративно-правової норми гіпотези класифікують на прості (передбачає наявність лише однієї обставини (умови), при наявності якої реалізується норма адміністративного права) та складні (включає дві або більше обставини (умови), сукупність яких є обов'язковою умовою для початку дії норми права). Зокрема, простою є гіпотеза викладена у приписах ст. 61 Закону України від 17 лютого 2022 року «Про адміністративну процедуру», в якій вказано, що адміністративна справа розглядається у письмовому адміністративному провадженні, якщо вона не може бути вирішена невідкладно і при цьому заслуховування учасників адміністративного провадження не проводиться [16]. Натомість, складною можна назвати гіпотезу, сформульовану у ст. 37 згаданого вище Закону, де зазначено, що підставою для початку адміністративного провадження за ініціативою адміністративного органу відповідно до принципів законності та офіційності є: 1) виконання адміністративним органом його повноважень, визначених законом; 2) настання події, визначеної законом як підстава для прийняття адміністративного акта; 3) порушення права, свободи чи законного інтересу особи або публічного інтересу, виявлене адміністративним органом [16].

Залежно від форми їх вираження виділяють абстрактні та казуїстичні. Як правило, гіпотеза адміністративно-правової норми у нормативних актах має абстрактну форму. До прикладу можна навести положення ч. 1 ст. 10 Закону України від 06 вересня 2012 року «Про адміністративні послуги», в якій передбачено, що граничний строк надання адміністративної послуги визначається законом [17]. Тобто, в даному випадку у вказаній нормі умови її реалізації визначаються загальним формулюванням, без деталізації, що надає можливість піддати регулюванню значну кількість однорідних випадків.

Дещо рідше зустрічається казуїстична форма, тобто коли реалізація правової норми, виникнення, зміна та припинення відносин, які нею врегульовуються, пов'язуються з окремими, чітко визначеними випадками, які неможливо відобразити за допомогою абстрактної гіпотези (наприклад, через суворий перелік дій, ознак тощо) [18, с. 113–114; 3, с. 13; 11, с. 66; 5, с. 15]. Наприклад, казуїстичною є гіпотеза норми у ч. 3 ст. 9 Закону України «Про адміністративні послуги»: «Юридична особа має право на отримання адміністративної послуги за місцезнаходженням такої особи або у випадках, передбачених законом, – за місцем провадження діяльності або місцезнаходженням відповідного об'єкта» [17].

За ступенем визначеності гіпотезу як елемент адміністративно-правової норми можна класифікувати на абсолютно визначену, не повністю визначену та відносно визначену гіпотеза. Абсолютно визначеною є гіпотеза, що вичерпно визначає умови, з наявністю або відсутністю яких пов'язується реалізація норми адміністративного права і виключає можливість адміністративного розсуду для суб'єкта публічного адміністрування. Прикладом такої гіпотези є положення ч. 1 ст. 33 Закону України від 15 травня 2003 року «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», якою зафіксовано, що у разі якщо під час прийому документів для державної реєстрації або проведення реєстраційних

дій у суб'єкта державної реєстрації, державного реєстратора виникає сумнів щодо справжності поданих документів, вони негайно повідомляють про це відповідні правоохоронні органи для вжиття необхідних заходів [19].

Не повністю визначеною є гіпотеза, що містить формулювання в загальній формі на кшталт «в необхідному випадку», а наявність або відсутність цієї потреби визначається відповідними суб'єктами публічної адміністрації. Зокрема: «строк розгляду документів, встановлений пунктами 2, 6 і 7 частини першої статті 26, може бути продовжений суб'єктом державної реєстрації за необхідності, але не більше ніж на 15 робочих днів» (ч. 2 ст. 26 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань») [19].

Відносно визначена – це гіпотеза, що не містить достатньо повних відомостей про обставини дії норми адміністративного права, яка містить елементи адміністративного розсуду для юрисдикційного суб'єкта правовідносин. Наприклад, ч. 6 ст. 34 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань») передбачає кілька варіантів реалізації наданих уповноваженому суб'єкту повноважень. Так, згідно вказаної норми, за результатами розгляду скарги на рішення, дії або бездіяльність у сфері державної реєстрації Міністерство юстиції України, його територіальні органи приймають одне з таких мотивованих рішень, яке не пізніше наступного робочого дня з дня його прийняття розміщується на офіційному веб-сайті Міністерства юстиції України чи відповідного територіального органу: про задоволення скарги (якщо оскаржувані рішення, дії або бездіяльність не відповідають законодавству у сфері державної реєстрації); про відмову в задоволенні скарги (якщо оскаржувані рішення, дії або бездіяльність відповідають законодавству у сфері державної реєстрації); про залишення скарги без розгляду по суті [19]. У цьому прикладі яскраво простежується не тільки відносно визначена гіпотеза (у тому числі – умова «відповідність/невідповідність чинному законодавству»), так і, відповідно ній відносно визначена диспозиція – «задоволення скарги, відмова у задоволенні, залишення її без розгляду»).

Диспозицією, як правило, називають ту частину норми, в якій сформульоване саме правило поведінки (обов'язок отримати паспорт, подати до податкової адміністрації декларацію про доходи тощо) [20, с. 63]. Як звертає увагу С. В. Шахов, незалежно від того, яким чином сформульована диспозиція, вона завжди припускає нерозривність, взаємозв'язок прав і обов'язків, завжди вказує на те, як повинні або можуть вести себе суб'єкти. Зобов'язуючі та управомочуючі диспозиції часто викладаються не в одній, а в декількох нормах законодавчого акту. Так, в положеннях про органи публічного адміністрування, як правило, спочатку йдуть статті, в нормах яких містяться зобов'язуючі диспозиції, а потім статті з нормами, що містять управомочуючі диспозиції. Нерідко подібні диспозиції знаходять своє вираження в кількох нормативних актах. Таким чином, як зазначає О. П. Коренєв, іноді важко відразу відшукати сформульовані в нормі обов'язки, які відповідають певним правам, або права, що відповідають конкретним обов'язкам. Однак шляхом ретельного аналізу адміністративно-правових норм завжди можна виявити корелятивні права і обов'язки [15, с. 25]. У цьому контексті абсолютно прийнятним є вже згаданий нами приклад кореляції нормативних приписів адміністративно-деліктного та адміністративно-процедурного законодавства.

На думку С. В. Ківалова, Л. Р. Білої та Т.І. Білоус-Осінь, характерна ознака адміністративно-правової диспозиції це імперативність, оскільки правило поведінки не може бути змінено за згодою учасників управлінських відносин [8, с. 17]. Проте, В. Б. Авер'янов, визнаючи, що значна кількість диспозицій адміністративно-правових норм хоча і є імперативними за змістом, разом з тим вказує, що частина адміністративно-правових норм має дозвільну диспозицію, коли законодавець дозволяє окремим учасникам відносин самим визначати свою поведінку в межах загального дозволу [18, с. 114]. Вказане дає привід для класифікації диспозицій залежно від методу правового регулювання на імперативні та диспозитивні. Наприклад, імперативною є диспозиція, що міститься у приписі ст. 8 Закону України від 10 грудня 2015 року «Про державну службу», державний службовець зобов'язаний: 1) дотримуватися Конституції та законів України, діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України; 2) дотримуватися принципів державної служби та правил етичної поведінки; 3) поважати гідність людини, не допускати порушення прав і свобод людини та громадянина; 4) з повагою ставитися до державних символів України; 5) обов'язково використовувати державну мову під час виконання своїх посадових обов'язків, не допускати дискримінацію державної мови і протидіяти можливим спробам її дискримінації; 6) забезпечувати в межах наданих повноважень ефективне виконання завдань і функцій державних органів; 7) сумлінно і професійно виконувати свої посадові обов'язки та умови контракту про проходження державної служби (у разі укладення); 8) виконувати рішення державних органів, накази (розпорядження), доручення керівників, надані на підставі та у межах повноважень, передбачених Конституцією та законами України; 9) додержуватися вимог законодавства у сфері запобігання і протидії корупції; 10) запобігати виникненню реального, потенційного конфлікту інтересів під час проходження державної служби; 11) постійно підвищувати рівень своєї професійної компетентності та удосконалювати організацію службової діяльності; 12) зберігати державну таємницю та персональні дані осіб, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням посадових обов'язків, а також іншу інформацію, яка відповідно до закону не підлягає розголошенню; 13) надавати публічну інформацію в межах, визначених законом [21].

У свою чергу, диспозитивною є диспозиція положень ст. 7 цього ж закону, у якій зазначено, що державний службовець має право на: професійне навчання, зокрема за державні кошти, відповідно до потреб державного органу; просування по службі з урахуванням професійної компетентності та сумлінного виконання своїх посадових обов'язків; участь у професійних спілках з метою захисту своїх прав та інтересів; участь у діяльності об'єднань громадян, крім політичних партій у випадках, передбачених цим Законом; оскарження в установленому законом порядку рішень про накладення дисциплінарного стягнення, звільнення з посади державної служби, а також висновку, що містить негативну оцінку за результатами оцінювання його службової діяльності тощо [21].

Як і гіпотезу, диспозицію, доцільно класифікувати за ступенем визначеності адміністративно-правових норм на абсолютно-визначені, не повністю визначену та відносно визначену. За ступенем альтернативності можливої поведінки на безальтернативну диспозицію – диспозиція, в якій суб'єкту адміністративного права пропонується лише один варіант поведінки; альтернативну – диспозиція, в якій суб'єкту адміністративного права надано декілька можливих варіантів поведінки або за структурною складністю – на прості та складні.

За способом викладення диспозицію норми адміністративного права можна класифікувати на опису та відсильну. Описова диспозиція містить детальну систему ознак поведінки, тобто розкриває правило поведінки через систему кваліфікаційних ознак, оціночних понять, визначень, суджень. Наприклад, у ч. 14 ст. 41. Закону України від 06 вересня 2005 року «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» дається опис основних вимог до порядку заяви про одержання (переоформлення, анулювання) документа дозвільного характеру. Зокрема, положеннями вказаної статті передбачено, що заява про одержання (переоформлення, анулювання) документа дозвільного характеру, що оформляється дозвільними органами, або декларація подається суб'єктом господарювання (уповноваженим ним органом або особою): у паперовій формі особисто або поштою відправленням – до адміністратора; в електронній формі через портал електронних сервісів юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, оформлена згідно з вимогами законів у сфері електронних документів, – до дозвільного органу. Якщо документи подаються особисто, пред'являється паспорт громадянина України, тимчасове посвідчення громадянина України або паспортний документ іноземця. У разі подання документів представником додатково подається документ, що засвідчує його повноваження. Документи в електронній формі подаються суб'єктом господарювання (уповноваженим ним органом або особою) через портал електронних сервісів у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [22].

Відсильна диспозиція, у свою чергу, не містить самого правила поведінки, а відсилає до правила поведінки іншої норми права. Наприклад, у ч. 3. ст. 4 Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» говориться, що «суб'єкт господарювання має право на одержання (переоформлення, анулювання) документів дозвільного характеру та подання декларацій за своїм місцезнаходженням або у випадках, передбачених законом, – за місцем провадження діяльності або місцезнаходженням об'єкта» [22].

Різновидом відсильної диспозиції адміністративно-правової норми є бланкетна, відмінність якої полягає в тому, що вона відсилає не до конкретних норм закону, а до спеціальних інструкцій, технічних норм, правил, порядків тощо («суб'єкт господарювання має право на здійснення певних дій щодо провадження господарської діяльності або видів господарської діяльності на підставі подання декларації без отримання документа дозвільного характеру, за винятком тих видів господарської діяльності, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України», ч. 5 ст. 4 Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності») [22].

На думку В. Б. Авер'янова (як і переважної більшості вчених), санкція – це частина норми, в якій вказується на заходи адміністративно-правового примусу (попереджувального або запобіжного характеру) або заходи дисциплінарної відповідальності, які застосовуються у разі невиконання своїх обов'язків (а іноді нереалізації прав) учасниками адміністративно-правових відносин [18, с. 114]. Серед особливостей санкцій адміністративно-правових норм, як правило, називаються: специфічне коло суб'єктів, які уповноважені застосовувати адміністративно-правові санкції; те, що вони містяться не у всіх адміністративно-правових нормах; великий спектр засобів адміністративного впливу, розмаїття видів санкцій, а також надання органам та посадовим особам у встановлених межах широких можливостей застосовувати ті заходи впливу, які вони вважають найбільш доцільними та ефективними [18, с. 115]. Окремі вчені-адміністративісти розрізняють такі різновиди санкцій, як позитивні (заохочення за виконану роботу, скорочення строку відбування певних різновидів відповідальності) та негативні (застосування заходів примусу) [24, с. 374; 1, с. 99].

Поряд із цим, як вже зазначалося, в окремих дослідженнях ставиться питання про заміну санкцій заохоченням або іншим структурним елементом. Слід відзначити, що одним із перших, хто ставив питання про виділення заохочення в межах структури адміністративно-правової норми був О. П. Коренев, на науковій спадщині якого, як вбачається, й розвинулись ідеї про трансформацію структури відповідних галузевих норм. Так, О. П. Коренев, який хоч і виділяв санкції як елемент норми права, поряд із цим допускав наявність таких норм адміністративного права, у структурі яких окремо (поряд із санкцією, як четвертий елемент) вирізняється заохочення. Вчений-адміністративіст стверджував, що заохочення як елемент правової норми є публічним визнанням заслуг юридичної або фізичної особи у виконанні правових обов'язків або

громадського обов'язку, сформульованих в диспозиції норми. Підставою для заохочення є зазначені в нормі права дії, поведінка, які стимулюються державою [15, с. 28]. Окрім того, дослідник класифікував заохочення за ступенем визначеності – на абсолютно визначені, відносно визначені і невизначені; за побудовою – на прості і складні; за способом формулювання – на безпосередні і посилальні [15, с. 29, 30]. Пізніше, його точку зору як правильну визнавав В. Б. Авер'янов [18, с. 113; 1, с. 102].

У цьому контексті цікавими є роздуми І. В. Болокан, яка взагалі радить відмовитися від категорії «санкція» як назви елементу норми адміністративного права, пропонуючи обрання іншого, більш нейтрального у сприйнятті слова для позначення третьої складової норми права загалом, і адміністративно-правової норми зокрема. Такою назвою, на переконання вченої, може бути «стимул», адже це відповідає сутності елементу, завдання якого – сприяти (будь-якими способами) реалізації норми, втіленню її у життя. Слово «стимул» походить з латинської «stimulus»; ним позначались: гостра палиця, якою підштовхували тварин; кіл, який встромляли у землю гострим кінцем догори для попередження шляху ворожій кінноті; у переносному значенні – спонукання, заохочення, спонукальна причина. У доктринальних адміністративно-правових джерелах, як звертає увагу І.В. Болокан, щодо співвідношення понять «заохочення», «стимул», «пільга», «примус», «переконання», «покарання» наголошується, що поняття «стимул» є родовим і інтегративним, а стимулювання характеризується використанням різних чинників: заохочувальних, примусових, матеріальних, моральних, ін. [25, с. 9]. Отже, як вважає, дослідниця, вказана назва цілком є логічною як характеристики змісту третього елемента адміністративно-правової норми [26, с. 120]. У підсумку, І.В. Болокан резюмує що, стимул – це структурний елемент адміністративно-правової норми, в якому держава закріплює позитивні (заохочення, гарантії) або негативні (санкції, конкретні види впливу та примусу) наслідки реалізації або нереалізації її приписів та рекомендацій [12, с. 6; 27, с. 238].

Такий саме підхід сповідує й С. В. Шахов, який вважає обґрунтованим та логічним визнання триелементної структури адміністративно-правової норми, де поряд із гіпотезою (яка, як правило, не формулюється) та диспозицією (яка є основною складовою норми) елементом структури норми адміністративного права є саме стимул, який у свою чергу (залежно від характеру правового впливу) поділяється на заохочення та санкції. При цьому дослідник вказує, що суттєвою особливістю сучасної нормотворчої діяльності, спрямованої на підвищення ефективності адміністративно-правового регулювання, є тенденція до збільшення кількості норм із двоелементною структурою (диспозиція та стимул), де диспозитивні диспозиції та норми-заохочення превалюють над імперативними диспозиціями та нормами-санкціями відповідно [1, с. 102].

Висновки. Таким чином, підсумовуючи аналіз юридичної структури норми адміністративного права, відзначимо, що під останньою слід розуміти стійкий взаємозв'язок елементів (гіпотези, диспозиції, санкції), що мають узгоджений внутрішній устрій, сувору організацію та правила взаємодії, що виражається в нормативно-правових актах.

Список використаних джерел:

1. Шахов С. В. Норми адміністративного права: теоретико-правові аспекти ефективності : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2020. 442 с.
2. Колпаков В.К., Кузьменко О.В., Пастух І.Д., Сущенко В.Д. Курс адміністративного права України: підручник / за ред. В.В. Коваленка. К., 2012. 808 с.
3. Алфьоров С.М., Ващенко С.В., Долгополова М.М., Купін А.П. Адміністративне право. Загальна частина : навч. посіб. К., 2011. 216 с.
4. Загуменник В.І., Проценко В.В. Адміністративне право України. Збірник основних питань та відповідей (загальна частина): навч. посіб. / під заг. ред. О.Д. Крупчана. Бендери-Київ, 2012. 444 с.
5. Ківалов С.В., Біла Л.Р. Адміністративне право України : навч.-метод. посіб. Одеса, 2002. 312 с.
6. Словник базової термінології з адміністративного права : навчальний посібник / за заг. ред. Т.О. Коломощ. К., 2010. 240 с.
7. Коваль Л.В. Адміністративне право. 3-є видання. К., 1998. 208 с.
8. Ківалов С. В. Адміністративне право: навчально-методичний посібник (для здобувачів вищої освіти денної форми навчання). С. В. Ківалова, Л. Р. Біла-Тіунова, Т. І. Білоус-Осінь. Одеса : Фенікс, 2019. 136 с.
9. Коломощ Т.О. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. К., 2011. 576 с.
10. Коломощ Т.О., Лютіков П.С., Меліхова О.Ю. Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. Т.О. Коломощ. К., 2012. 528 с.
11. Колпаков В.К. Адміністративне право України : підручник. К., 2000. 752 с.
12. Болокан І.В. Реалізація норм адміністративного права: проблемні питання теорії та практики : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Запоріжжя, 2017. 38 с.
13. Болокан І.В. Теорія реалізації норм адміністративного права : монографія. Запоріжжя, 2017. 560 с.
14. Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. Т.О. Коломощ. К., 2009. 528 с.
15. Коренев А.П. Нормы административного права и их применение. М., 1978. 142 с.
16. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>

17. Про адміністративні послуги: Закон України від 06 вересня 2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>
18. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2-х т. / ред. колегія : В.Б. Авер'янов (голова). Т. 1. Загальна частина. К., 2004. 584 с.
19. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 травня 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>
20. Костенко О.І. Тлумачення актів адміністративного законодавства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2011. 209 с.
21. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>.
22. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 06 вересня 2005 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-15#Text>
23. Адміністративне право України: словник термінів / за заг. ред. Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова; Держ. вищ. навч. закл. «Запорізький національний університет». К., 2014. 520 с.
24. Адміністративне право України: словник термінів / за заг. ред. Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова; Держ. вищ. навч. закл. «Запорізький національний університет». К., 2014. 520 с.
25. Заохочення у службовому праві: навч. посіб. / Н. О. Армаш та ін. ; за заг. ред. Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова. К. : Ін Юре, 2017. 360 с.
26. Болокан І.В. Реалізація норм адміністративного права: проблемні питання теорії та практики : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 549 с.
27. Shahov S.V. Hypothesis, disposition and incentive as constituent elements of the structure of administrative norm. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 237–239.